

آیین دادرسی جرایم مواد مخدر

اکبر وروایی^۱، مهدی حریری^۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۰۷/۲۳ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۰۸/۱۵

چکیده

امروزه قاچاق مواد مخدر از جرایم سازمان یافته فراملی به حساب می آید. توزیع کنندگان و مصرف کنندگان مواد مخدر به تدریج الگوی توزیع و مصرف را از فرایند سنتی به مواد روان گردان (صنعتی و شیمیایی) تغییر داده اند و این امر تحولات حقوق ماهوی را می طلبد. همچنین موفقیت قانونی در مبارزه با جرم، بستگی کامل به جامعیت، صراحت و کارایی آیین دادرسی کیفری دارد. آیین دادرسی کیفری نقطه برخورد حقوق افراد با جامعه است که هر دو اهمیت دارند و باید محفوظ بمانند. آیین دادرسی به کار گرفته شده در خصوص جرایم مواد مخدر از اقسام آیین دادرسی افتراقی است، تعریف آیین دادرسی کیفری جرایم مواد مخدر با آیین دادرسی جرایم دیگر متفاوت است. این تفاوت ها را می توان در صلاحیت دادگاه انقلاب، وجود مقررات خاص در مورد قرارهای تأمینی، مقررات مربوط به تجدیدنظرخواهی و مقررات مربوط به نحوه دخالت و کلا ملاحظه کرد. هدف از تحقیق حاضر، تحلیل قواعد و مقررات شکلی ناظر به نحوه رسیدگی به جرایم مواد مخدر (شامل هرگونه کشت، ساخت و تبدیل، نقل و انتقال، خرید و فروش، اخفا و نگهداری و استعمال یا مداخله در مواد مخدر) است. این پژوهش از لحاظ هدف، کاربردی است و با استفاده از روش اسنادی، اطلاعات مورد نیاز تحقیق جمع آوری شده و سپس به روش تحلیلی و توصیفی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. نتایج حاصل از این بررسی نشان داد که رسیدگی به جرایم مواد مخدر تا حدود زیادی به صورت افتراقی است.

واژگان کلیدی: جرایم مواد مخدر، دلیل، ادله اثبات دعوی کیفری، دادرسی افتراقی

۱. نویسنده مسئول: دانشیار دانشگاه علوم انتظامی امین، پست الکترونیک: Dr.AkbarVarvaei@yahoo.com

۲. عضو هیئت علمی گروه حقوق دانشگاه پیام نور، دانشجوی دکتری حقوق کیفری و جرم شناسی

مقدمه

بی‌شک یکی از مشکلات جوامع بشری در عصر حاضر اعتیاد به مواد مخدر است. در فرهنگ معین در معنای مواد مخدر آمده است: داروهایی که استعمال آنها سبب بی‌حسی و بی‌حالی و تخدیر عمومی یا موضعی می‌شود (مانند کوکائین، هروئین و...) این داروها معمولاً موجب اعتیاد می‌شوند (معین، ۱۳۸۰). در تعریف جرایم مواد مخدر برخی از حقوق‌دانان این جرایم را این‌گونه تعریف کرده‌اند: «جرایم مواد مخدر عبارتند از؛ هرگونه کشت، ساخت و تبدیل، نقل و انتقال، خرید و فروش، اخفا و نگهداری و استعمال یا مداخله در مواد مخدر که برخلاف موازین قانونی صورت پذیرد (گروه مشاوران UNDCP، ۱۳۷۷).

مواد مخدر به دو گروه عمده و کلی تقسیم می‌شود؛ مواد مخدر طبیعی که منشأ گیاهی دارند (تریاک، حشیش و...)، مواد مخدر صنعتی (مصنوعی، داروهای ترکیبی، شیمیایی) (پورولی^۱، ۱۳۹۰). از نظر بین‌المللی سوء‌مصرف تمام گیاهان منبع مواد مخدر، استحصالات آنها و مواد روان‌گردان صناعی و مواد پیش‌ساز مندرج در فهرست‌های منضم به کنوانسیون‌های ۱۹۶۱ (اصلاح‌شده با پروتکل ۱۹۷۲)، ۱۹۷۱ و ۱۹۸۸ با رویکرد جهانی و در برخی از کشورهای فراتر از مواد فهرست شده پیوست کنوانسیون‌های بین‌المللی یادشده، طبق فهرست‌های کشوری، مواد دیگری نیز ممنوع شده است (اسعدی، ۱۳۸۸).

شیوع مواد روان‌گردان در جامعه و نگرانی‌های ناشی از گسترش و قاچاق آن مسئولان امر را به فکر تشدید مبارزه با کلیه‌ی فعالیت‌های مرتبط با مواد مزبور کرد، قانون مبارزه با مواد مخدر سپس در تاریخ ۱۳۷۶/۸/۱۷ به تصویب مجمع تشخیص مصلحت نظام رسید و اصلاحات آن در تاریخ ۱۳۸۹/۵/۹ تصویب شد و مواد روان‌گردان از حیث شکلی و ماهوی مشمول مقررات مواد مخدر شد، همچنین انواع مواد مخدر صنعتی در ماده ۸ قانون معنونه احصا شده است. آسان بودن تهیه مواد اولیه و کم بودن قیمت، مقذور بودن تولید آنها، ناآشنایی کامل نیروهای مبارزه‌کننده با این تولیدات از جمله علل شیوع و گسترش

مواد مخدر صنعتی است.

داده‌های آماری حکایت از تغییر الگوی مصرف مواد مخدر در سال‌های اخیر از مصرف مواد مخدر سنتی به سمت مواد مخدر صنعتی دارد. با توجه به افزایش روزافزون جرایم مرتبط با مواد مخدر از حیث مواد مخدر صنعتی و همچنین آثار زیان‌بار این گونه جرایم ضرورت دارد تا به منظور کنترل جرایم مواد مخدر به ویژه مواد مخدر صنعتی سیاست جنایی افتراقی اتخاذ شود که بخش مهمی از این سیاست جنایی باید در قلمرو حقوق کیفری شکلی یا آیین دادرسی کیفری باشد؛ به عبارت دیگر کنترل جرایم مواد مخدر صنعتی نیازمند داشتن آیین دادرسی کیفری افتراقی است که موضوع این نوشتار به بررسی تحلیلی این مسئله اختصاص دارد.

روش تحقیق

تحقیق حاضر از لحاظ هدف، کاربردی است و از لحاظ شیوه جمع‌آوری اطلاعات به شیوه اسنادی و کتابخانه‌ای است، تمام مطالب این مقاله در ضمن رعایت امانت‌داری در بیان مطالب از کتب، رسالات و مقالات حقوقی فیش‌برداری و منبع به صورت پاورقی بیان شده است. همچنین به روش تحلیلی و توصیفی، اطلاعات و داده‌های تحقیق مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد.

پیشینه تحقیق

در زمینه مواد مخدر در کشور تحقیقات علمی و پایان‌نامه‌های متعددی وجود دارد؛ از جمله این پژوهش‌ها؛ مواد مخدر و روان‌گردان از دیدگاه علوم جنایی و حقوق بین‌الملل، محمدرضا ساکی، مواد مخدر و روان‌گردان در حقوق جنایی ملی و بین‌المللی، سیدحسن اسعدی، جرایم مواد مخدر از دیدگاه علوم جنایی و حقوق کیفری، معاونت آموزش و تحقیقات قوه قضائیه، سیاست جنایی داخلی و بین‌المللی مواد مخدر، علی‌اکبر باصری، مقاله گزارش‌های بین‌المللی مواد مخدر، محمد آشوری، ارزیابی ساختار حقوقی مبارزه با مواد مخدر، سید محمود کاشانی، پایان‌نامه بنیادهای حقوق کیفری در پرتو قانون اصلاح

مبارزه با مواد مخدر، غلام‌عباس ترکیف، پایان‌نامه تحولات حقوق شکلی مواد مخدر، حبیب تکین. اما در زمینه آیین دادرسی مواد مخدر به جز کتاب آیین دادرسی کیفری مواد مخدر، اکبر باصری، هیچ پژوهش دانشگاهی در این زمینه وجود ندارد و موضوع آیین دادرسی جرایم مواد مخدر امری بدیع و نو است.

صلاحیت، تشکیلات و مقررات رسیدگی به جرایم مواد مخدر

نهاد کشف جرم

کشف جرم و اقدامات اولیه پس از آن نظیر بازجویی مقدماتی، حفظ آثار و ادله جرم، جلوگیری از فرار و مخفی شدن متهم، ابلاغ اوراق و اجرای تصمیمات قضایی از وظایف ضابطان دادگستری است (ماده ۲۸ ق.آ.د.ک). در فرآیند کشف جرم در جرایم مواد مخدر صنعتی پلیس تخصصی باعنوان پلیس ویژه مبارزه با مواد مخدر در نیروی انتظامی عهده‌دار کشف جرایم مرتبط با مواد مخدر است؛ در فرآیند کشف جرایم، تفکیکی در پلیس یادشده در خصوص مواد مخدر سنتی و صنعتی وجود ندارد. امروزه راه‌های جدید کشف جرم مواد مخدر به این شرح است: شناسایی و کشف مواد مخدر به‌وسیله ماهواره‌ها، تعقیب و مراقبت الکترونیکی، استفاده از اشعه مادون قرمز و اشعه ایکس و استفاده از اسکنرها برای کشف و جاسازی مواد مخدر در بدن انسان (ساک، ۱۳۹۱).

تعقیب متهم و تحقیقات مقدماتی

نه بازپرس می‌تواند شروع به تحقیقات کند و نه دادرسی در دادگاه به جریان می‌افتد مگر بعد از شروع به تعقیب توسط دادستان. دادستان نیز شروع به تعقیب نمی‌کند، مگر بعد از جمع‌آوری اطلاعات کافی در خصوص جرم مورد نظر، بنابراین شروع به تعقیب نیز مسبوق به یک مرحله‌ی ابتدایی یعنی کشف جرم است که توسط ضابطان دادگستری صورت می‌گیرد. مرحله کشف، مرحله‌ای بسیار حساس و مهم در دادرسی کیفری به شمار می‌آید. این مرحله در حقیقت پایه و اساس دادرسی کیفری و زیربنای پرونده کیفری محسوب می‌شود. تعقیب جرایم مواد مخدر در سال ۱۳۷۳ برعهده دادستان انقلاب بود. مطابق

آیین‌نامه دادگاه‌ها و دادرهای انقلاب، دادستان‌های انقلاب تحت تعلیم و نظارت دادستان کل انقلاب انجام وظیفه می‌کردند و دستورات وی را در مورد تعقیب و یا منع تعقیب جرم مورد نظر را اجرا می‌کردند. بنابراین دادستان‌های انقلاب تحت نظارت و اوامر دادستانی کل انقلاب بودند. با تصویب قانون تشکیل دادگاه‌های عمومی و انقلاب، دادستان‌ها از سیستم قضایی عمومی و انقلاب حذف شدند و وظایف آنها از جمله وظیفه تعقیب به‌عهده رؤسای دادگستری‌های استان و شهرستان و معاونان آنها قرار گرفت. در حال حاضر با احیاء دادرها، تعقیب متهمان در جرایم مواد مخدر برعهده دادیار یا دادستان عمومی و انقلاب است. تحقیقات مقدماتی یکی از وظایف اساسی دستگاه عدالت کیفری است. ممکن نیست هیچ محاکمه‌ای بدون تحقیقات مقدماتی انجام شود. تحقیقات مقدماتی در دو معنای عام و خاص بکار برده می‌شود. در معنای عام، تمام تحقیقاتی را که قبل از جلسه دادرسی، چه در مرحله‌ی کشف و توسط ضابطان صورت گرفته باشد و چه در مرحله تحقیق و توسط قاضی تحقیق انجام شده باشد، در بر می‌گیرد. تحقیقات مقدماتی در این معنی در مورد هر جرمی هرچند هم کوچک و کم‌اهمیت باشد انجام می‌شود. در معنای خاص و محدود تحقیقات مقدماتی عبارت است از تحقیقاتی که توسط یک قاضی بی‌طرف (بازپرس)، به کمک اختیارات مخصوص که قانون به او سپرده و استفاده از آنها تشریفات متعدد و سختی دارد، انجام می‌شود (استفانی و دیگران، ۱۳۷۷).

تحقیقات مقدماتی تا حد زیادی در سرنوشت یک محاکمه تأثیر دارد، ممکن است با صدور قرار مجرمیت متهم را به دادگاه کشاند و ممکن است که با صدور قرار منع یا موقوفی تعقیب نظر بر بی‌گناهی او داده شود. بنابراین تحقیقات مقدماتی باید توسط یا قاضی بی‌طرف و مستقل انجام شود تا به‌طور آزادانه و بدون هیچ فشاری و دستوری با جمع‌آوری دلایل له یا علیه متهم، بتواند در مورد متهم به‌شکل عادلانه تصمیم‌گیری کند. در سال ۱۳۷۳ در مورد جرایم مواد مخدر در دادگاه‌های انقلاب، تحقیقات مقدماتی توسط دادرس دادگاه و یا به دستور و زیر نظر او توسط قاضی تحقیق صورت می‌گرفت. هم‌اکنون با تصویب قانون

احیای دادسراها در سال ۱۳۸۱ و ماده ۹۲ ق.آ.د.ک با توجه به صلاحیت دادسرای انقلاب جهت تحقیقات مقدماتی جرایم مربوط به مواد مخدر این مهم از طرف بازپرس صورت می‌گیرد. در مرحله تحقیقات مقدماتی در تشکیلات عام دادسرای عمومی و انقلاب شاهد آن هستیم که یک دادسرای اختصاصی برای رسیدگی به جرایم مواد مخدر ایجاد نشده است اما در داخل تشکیلات دادسرای عمومی و انقلاب شعب تخصصی برای رسیدگی به جرایم مواد مخدر بدون تفکیک بین جرایم مواد مخدر سنتی و صنعتی وجود دارد.

نهادهای دادرسی و اجرای احکام

الف) مرحله دادرسی و محاکمه

۱. مرحله بدوی

مرحله دادرسی و صدور حکم مهمترین مرحله دادرسی کیفری است، در این مرحله قضاوت دادگاه با بررسی دلایل و مستندات شاکی و مشتکی عنه و دلایل و مدارک استنادی در کیفرخواست، به‌طور مستقل و بی طرفانه و با توجه به شخصیت متهم یا در خصوص محکومیت یا برائت، چگونگی و میزان مسئولیت و نوع و مقدار مجازات در مورد وی تصمیم‌گیری می‌کنند.

با تصویب قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور کیفری، آیین‌نامه دادگاه‌ها و دادسرای انقلاب نسخ شد. بنابراین در حال حاضر رسیدگی به جرایم موارد مخدر صنعتی وفق بند پ ماده ۳۰۳ ق.آ.د.ک و اصلاحیه‌ی قانون اصلاح مبارزه با مواد مخدر مصوب ۱۳۸۹/۵/۹ در صلاحیت دادگاه انقلاب است. در مرحله دادرسی برخلاف دو مرحله کشف جرم و تحقیقات مقدماتی ملاحظه می‌شود که در نظام حقوق کیفری ایران، نهاد دادرسی اختصاصی ویژه رسیدگی به جرایم مواد مخدر به‌طور عام و بدون تفکیک بین جرایم مواد مخدر سنتی و صنعتی وجود دارد.

۲. مرحله تجدید نظر

با عنایت به این که وفق ماده ۵۷۰ ق.آ.د.ک تاریخ ۱۳۹۲/۱۲/۲۶ ماده ۳۲ قانون اصلاح

مبارزه با مواد مخدر و الحاق موادی به آن مصوب ۱۳۷۶/۸/۱۷ مصوب مجمع تشخیص مصلحت نظام نسخ صریح شده است، بنابراین در پرونده‌های مواد مخدر صنعتی در دادگاه انقلاب دو فرض متصور است؛ الف) آرای غیرقطعی دادگاه انقلاب با سیستم وحدت قضایی قابلیت اعتراض را در دادگاه تجدیدنظر استان دارد. ب) آرای غیرقطعی کیفری دادگاه انقلاب با سیستم تعدد قضایی قابل اعتراض در دیوان عالی کشور است (برگرفته از مواد ۴۲۸/۲۹۷ ق.آ.د.ک).

ب) اجرای احکام مواد مخدر صنعتی

مواد ۳۲ قانون اصلاح مبارزه با مواد مخدر و ۲۶ آیین‌نامه این قانون ترتیب رسیدگی مواد مخدر صنعتی را به دو دسته احکام اعدام و غیراعدام تقسیم کرده بود و در حال حاضر به موجب ماده ۵۷۰ ق.آ.د.ک مصوب ۱۳۹۴/۲/۴ نسخ شده است و وفق ماده ۴۸۴ ق.آ.د.ک اجرای احکام کیفری با دادستان است و اجرای مواد مخدر صنعتی با دادستان عمومی و انقلاب است و مقام دادستان عمومی و انقلاب در فرآیند اجرای حکم تفکیک نشده است و در مرحله اجرای احکام همانند کشف جرم و تحقیقات مقدماتی تفکیکی بین مواد مخدر سنتی و صنعتی نشده است.

۳) ادله اثبات جرم

دلیل مجموعه قواعد قابل اجرا برای احراز یک جرم در ارتباط با وقایع بیرونی و یا رفتار شخص مورد تعقیب است. دلیل در امور جزایی دارای اهمیت زیادی است. زیرا، براساس قانون زمانی متهم، محکوم به ارتکاب جرم می‌شود که تمامی ارکان جرم قابل انتساب به متهم جمع‌آوری شده باشد. در حقوق جزایی، علاوه بر کیفیت نقش جرم، حمایت از نظم اجتماعی و تضمین حقوق شخص متهم تحت تعقیب مورد توجه قرار می‌گیرد (گلدوزیان، ۱۳۸۹). در امور کیفری دلیل، عبارت از هرگونه وسیله‌ای است که وجود یا نبود امری و یا صحت و سقم ادعایی را اثبات می‌کند و یا دلیل عبارت از هر وسیله‌ای قانونی است که مقامات قضایی را در کشف حقیقت و حصول اقناع وجدان و اتخاذ تصمیم عادلانه یاری بخشد (آشوری، ۱۳۸۸). یکی از اجزاء دادرسی عادلانه، پذیرش فرض برائت به‌جای

فرض مجرمیت است. به نظر برخی، فرض برائت برای متهم یک حق تلقی نمی‌شود، بلکه باید آن را نوعی امتیاز دانست. به نظر می‌رسد نظام تحصیل دلیل در جرایم مواد مخدر براساس نظام اقناع وجدانی است نه نظام احصائی یا ادله قانونی، زیرا برخلاف حدود و برخی دیگر از جرایم که مقنن ادله اثبات دعوا را احصاء کرده است، در جرایم مواد مخدر چنین وضعیتی وجود ندارد و آنچه مناط است علم و اقناع وجدانی قاضی است که باید از راه متعارف و معقول تحصیل شود و سایر ادله اثبات دعوا (اقرار، شهادت و...) ارزش خود را دارند. ادله اثبات دعوا در جرایم مواد مخدر به دو دسته عام و خاص تقسیم می‌شود. ادله عام شامل «شهادتِ شهود، اقرارِ متهم» و ادله خاص «علم قاضی، قرائن و امارات، کارشناسی و ادله بیوژنتیکی» هستند.

ادله عمومی

ادله عام شامل اقرار و شهادت شهود است.

الف) اقرار

طبق ماده ۱۲۵۹ ق.م. «اقرار عبارت از اخبار به حقی است برای غیر و بر ضرر خود» از جمله ادله‌ای است که حدود اعتبار و ارزش اثباتی آن در قانون مشخص شده و با ارزش‌ترین ادله است. به طوری که اقرار را «سید ادله» و «ملکه دلایل» نامیده‌اند. مقنن در ماده ۲۱۹ ق.م.ا اشاره می‌کند: «در تعارض سایر ادله با یکدیگر، اقرار بر شهادت شرعی، قسامه و سوگند مقدم است. همچنین شهادت شرعی بر قسامه و سوگند تقدم دارد». ضمناً به استناد مواد ۱۶۰ و ۱۶۱ ق.م.ا، اقرار موضوعیت دارد نه طریقت، مگر این که علم برخلاف آن داشته باشد. اقرار درباره مواد مخدر می‌تواند صریح یا ضمنی باشد، همچنین بین اقرار و اعتراف تفاوت وجود دارد، اعتراف، یعنی یک امری را بر علیه دیگری گزارش می‌دهد مانند متهمی که به جرم مواد مخدر (سستی - صنعتی) دستگیر شده است می‌گوید: «من مجرم نبودم و آقا یا خانم الف بوده است»؛ اعتراف جزء ادله اثباتی است.

در فرایند اعتراف، متهمی که خودش در معرض اتهام است، اظهاراتش قابل قبول نیست زیرا او شاهد نیست چرا که باید شرایط شهادت را داشته باشد و وی در معرض اتهام

است، و اگر برای رد کردن اتهام از ذمه خودش آن را به دیگری منتسب کند، اظهارات وی دفاع از خود است که نیاز به بررسی دارد. اقرار متهم به مواد مخدر خواه مواد مخدر از وی کشف شده باشد یا خیر، چنانچه با قرائن و دلایل پرونده مطابق باشد، دلیل است.

ب) شهادت شهود

شهادت در حقوق اسلام یکی از مهمترین دلایل اثبات دعوا است و در سایر نظام‌های حقوقی نیز به‌عنوان یکی از مهمترین ادله اثبات دعوا است. عده‌ای از حقوق‌دانان معتقدند: شهادت یعنی اعلام شخص واجد شرایط به نفع غیر و به ضرر غیر دیگر (دیانی، ۱۳۸۵). اصولاً در جرایم مواد مخدر دو نوع شاهد داریم: شهود عادی و شهود مُخبر. شهود عادی، افرادی هستند که اطلاع دارند که فرد اعتیاد به مواد مخدر دارد مانند خانواده، همسر، دوستان و...؛ شهود مُخبر، بر مبنای وظیفه و مأموریت است، زیرا مخبر معمولاً یک عامل نفوذی است که از طرف مأموران در میان قاچاقچیان مواد مخدر نفوذ می‌کند و اطلاعات را کسب می‌کند.

۳۵

همچنین به دلیل فاش نشدن هویت مخبران، قانون‌گذار در تبصره (۴) ماده ۲۲ آیین‌نامه اجرایی بیان داشته است؛ «به‌منظور حفظ امنیت منابع و مخبران، هویت آنان فقط در اختیار قاضی رسیدگی به پرونده قرار خواهد گرفت». اصولاً در پرونده‌های مواد مخدر چون شاکی خصوصی وجود ندارد، افراد عادی، فقط در قالب سیاست جنایی مشارکتی برای شهادت حضور می‌یابند. عده‌ای از حقوق‌دانان معتقدند؛ کتمان هویت منابع و مخبران هرچند ممکن است از نظر حفظ آنان توجیه‌پذیر باشد، ولی از این نظر که ممکن است برخی تحت پوشش امنیتی مزبور مطالب خلاف واقع علیه برخی دیگر بیان کنند و آنان را در معرض خطر تعقیب یا مجازات شدیدتر قرار دهند و به حقوق متهمان لطمه وارد کنند واجد ایراد است.

بنابراین در این حالت بین منافع متهم و منافع مخبر تعارض وجود دارد. به‌نظر می‌رسد در این حالت مقنن باید نفع متهم را بر مخبر ترجیح دهد، چون حق دفاع متهم ایجاب می‌کند که متهم از نوع دلیل اثباتی علیه خود و منبع آن آگاه باشد تا بتواند از خود دفاع لازم را به‌عمل آورد. کتمان هویت مخبر می‌تواند صحنه‌سازی و جعل دلیل علیه متهم را به‌دنبال

داشته باشد که با اصول دادرسی عادلانه در تعارض است (رحمدل، ۱۳۸۲). در تأیید نظر یادشده باید بیان کرد که گزارش مأموران و ضابطان نیز نوعی اماره‌اند نه دلیل به معنای اخص. در این رابطه ماده ۳۶ ق.آ.د.ک مقرر می‌دارد؛ گزارش ضابطان در صورتی معتبر است که برخلاف اوضاع و احوال و قرائن مسلم قضیه نباشد و براساس ضوابط و مقررات قانونی تهیه و تنظیم شود. یعنی اگر گزارش‌های ضابطان مکفی نباشد، قاضی می‌تواند تکمیل آنها را بخواهد همچنین اگر پرونده به مرجع عالی برود اگر اظهارات مخبر مکتوب نباشد و فقط به صورت شفاهی باشند، ممکن است اصل رأی نیز زیر سؤال برود.

ادله اختصاصی

ادله خاص در جرایم مواد مخدر شامل علم قاضی، قرائن و امارات، کارشناسی و ادله بیوژنتیک است.

الف) علم قاضی

علم قاضی، علمی است که طریق متعارف برای حصول آن باشد، یعنی روشی که مردم نوعاً و عرفاً از آن طریق تحصیل علم می‌کنند و به آن ترتیب اثر می‌دهند. درخصوص دامنه تمسک به علم قاضی عده‌ای معتقدند چنین علمی در همه مراحل دادرسی باید مدنظر قرار گیرد و گروهی بر این باورند که این علم فقط در مرحله صدور رأی باید مدنظر واقع شود. به نظر این عده اخیر که اکثریت را تشکیل می‌دهند، اگر قرار باشد در مرحله تحقیق نیز این علم مدنظر قرار گیرد، در بیشتر موارد روند دادرسی را به اشتباه و خطا انداخته و نیل به حقیقت را با بدترین موانع مواجه می‌سازد (وویین^۱، ۱۹۶۱؛ فروتنی، ۱۹۷۷). در مقابل این عده (آشوری، ۱۳۷۵) دسته دیگر معتقدند که علم قاضی باید در همه مراحل دادرسی و در مقابل تمامی دادگاه‌ها به کار آید (استفانی^۲، لواسنور^۳ و بولوک^۴، ۱۹۹۳) و در مقابل همه انواع دلایل نیز مطرح باشد. در مقابل گروه اخیر می‌توان

به بعضی از حقوق دانان مشهور فرانسه مثل آقایان ول و وتیو اشاره کرد که به صراحت معتقدند نظام علم قاضی در همه مراحل دادرسی و در خصوص همه انواع دلایل کاربرد دارد (مرله و همکاران^۱، ۲۰۰۱). شرایط امکان تمسک به علم قاضی، نخست لزوم متعارف بودن طریق تحصیل علم و دوم ضرورت ذکر منشأ پیدایش علم در رأی است.

مقنن در ماده ۲۱۰ قانون مجازات اسلامی مصوب سال ۹۲ اشاره می کند «علم قاضی عبارت است از یقین حاصل از مستندات در اموری که نزد وی مطرح می شود». در مواردی که مستند حکم، علم قاضی است، وی مکلف است قرائن و امارات بین مستند علم خود را به طور صریح در حکم قید کند. تبصره: مواردی از قبیل نظریه کارشناسی، معاینه محل، تحقیقات محل، اظهارات مطلع، گزارش ضابطان و سایر قرائن و امارات که نوعاً علم آور هستند، می تواند مستند علم قاضی قرار گیرد. در هر حال علم استنباطی که موجب یقین قاضی نمی شود، نمی تواند ملاک صدور حکم باشد. در فرایند تعارض علم قاضی با سایر ادله اثبات دعوا، تکلیف قضیه در قانون مجازات مشخص شده است.

۳۷

ماده ۲۱۱ ق.م.ا بیان می کند «در صورتی که علم قاضی با ادله قانون دیگر در تعارض باشد، اگر علم بین باقی بماند، آن ادله برای قاضی معتبر نیست و قاضی با ذکر مستندات علم خود و جهات رد ادله دیگر، رأی صادر می کند و چنانچه برای قاضی علم حاصل نشود آن ادله معتبر است و براساس آنها رأی صادر می شود».

ب) قرائن و امارات

طبق ماده ۱۳۲۱ ق.م بیان نموده است «اوضاع و احوالی که به حکم قانون یا در نظر قاضی دلیل بر امری شناخته می شود». امارات به دو دسته تقسیم می شود، امارات قانونی و امارات قضایی.

۱- امارات قانونی

اماراتی هستند که علت دلیل بودن آنها بیان صریح قانون گذار است (کریمی، ۱۳۹۱). مطابق ماده ۱۳۲۲ ق.م؛ امارات قانونی اماراتی است که قانون آن را دلیل بر امری قرار داده است.

۲- امارات قضایی

در فقه اسلام از اماره قضایی با اسامی متفاوتی از جمله اماره، قراین، قرائن، واضحه، قرائن الاحوال، دلالة الاحوال، دلالة الحال، قرائن ظاهره، قرائن حالیه و قرائن مفید علم نام برده‌اند (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۱). امارت قضایی عبارت است از قرائن و اوضاع و احوالی که در هر مورد خاص در نظر قاضی دلالت بر امری کند، به طوری که از نتایج آن ظن معقول و قوی بر وجود مجهول یافت شود، به طوری که قاضی به میزانی از قناعت وجدان رسد که به احتمال قوی به واقع دست یافته است (عمروانی، ۱۳۹۰). امارات و قراین در فرایند اثباتی مواد مخدر بسیار متنوع است و به این شرح است: تست اعتیاد، قیافه ظاهری، سابقه متهم، کشف جاسازی، آلات و ادوات استعمال مواد مخدر، شنود مکالمات تلفنی، آزمایشگاه (خلوص فیزیکی - شیمیایی مواد مخدر).

پ) آزمایش اعتیاد

آزمایش اعتیاد از قرائن و اماراتی است که امروزه با پیشرفت علم پزشکی و آزمایشگاه‌های متعدد، مورد بررسی قرار می‌گیرد. البته ممکن است افرادی از بعضی قرص‌ها استفاده کنند و جواب آزمایش آنها منفی باشد.

مسئله: آیا اعتیاد به مواد مخدر جرم مشهود محسوب می‌شود و توقیف و دستگیری افراد مظنون به اعتیاد توسط ضابطان دادگستری در اماکن عمومی جایز است، قضات دادگستری قم در نشست قضایی تیرماه ۱۳۸۴ نظر داده‌اند که وجود علائم واضح جرم در نزد شخص طبق ماده ۲۱ قانون آیین دادرسی کیفری از موارد جرم مشهود است. حالت‌های ظاهری معتاد از آن جمله است و کمیسیون جزایی معاونت آموزش این عقیده را پذیرفته است (ساک، ۱۳۹۱). به نظر می‌رسد در صورتی که قیافه ظاهری فرد آشکارا حکایت از اعتیاد وی به مواد مخدر باشد، جرم مشهود و الا غیر مشهود است.

ت) سوابق متهم

متهمی که سابقه دارد و محکومیت مؤثر به مواد مخدر (سنتی - صنعتی) دارد و دوباره

دستگیر می‌شود، یکی از قرائن و اماراتی است که می‌تواند مؤید سوق و گرایش وی به مواد مخدر باشد.

ث) فرایند کشف و جاسازی

در فرایند کشف و جاسازی، هم گاهی اوقات مواد مخدر در اموال منقول یا غیرمنقول فرد جاسازی شده است که ماهرانه تعبیه شده است. امروزه برخی راه‌های جدید برای کشف مواد مخدر وجود دارد، اما برخی از آنها چون فناوری بالایی دارند هنوز وارد کشور ما نشده است، امید این است که موانع برداشته شود؛ از جمله راه‌های جدید کشف مواد مخدر و روان‌گردان عبارتند از: ماهواره‌های تعقیب و مراقبت الکترونیکی، استفاده از اشعه مادون قرمز و اشعه ایکس، استفاده از اسکنرها برای کشف جاسازی مواد مخدر در بدن انسان، استفاده از سگ‌های موادیاب.

ج) آلات و ادوات استعمال مواد مخدر

پیدانمودن آلات و ادوات مواد مخدر در محل سکونت یا کار فرد، مگر این که با قرآینی این قضیه را خنثی کند، مثلاً جنبه عتیقه یا قدیمی دارد.

ج) شنود مکالمات تلفنی

وفق ماده ۱۵۰ ق.آ.د.ک، «کنترل ارتباطات مخابراتی افراد ممنوع است مگر در مواردی که به امنیت داخلی و خارجی کشور مربوط باشد یا برای کشف جرایم موضوع بندهای الف، ب، پ و ت ماده‌ی ۳۰۲ این قانون تشخیص داده شود، در این صورت با موافقت رئیس کل دادگستری استان و با تعیین مدت و دفعات اقدام می‌شود».

امروزه این رویه در مورد بیشتر قاچاقچیان مواد مخدر کاربرد دارد و استفاده می‌شود. گاهی در شنود مکالمات تلفنی، دروغ گفته می‌شود و یا حرف‌های بی‌ربط وجود دارد، بنابراین قاضی باید در شنود دقت داشته باشد.

ح) آزمایشگاه (خلوص فیزیکی - شیمیایی)

ممکن است خیلی از مواد مخدر (سنتی - صنعتی) که کشف می شود خالص نباشد، بنابراین خلوص فیزیکی و شیمیایی مواد مخدر در آزمایشگاه و نتیجه قطعی آن در میزان مجازات بسیار مهم است.

کمیسیون جزایی معاونت آموزش و تحقیقات قوه قضائیه در پاسخ به این سؤال که «چنانچه میزان مواد مخدر مکشوفه (هروئین) بیش از یکصد گرم باشد آیا می توان به علت درصد خلوص آن با رعایت ماده ۳۸ قانون مبارزه با مواد مخدر مجازاتی غیر از اعدام منظور کرد؟ مراد از هروئین، وصف عرفی و قابلیت استفاده از آن به عنوان هروئین در بازار مصرف است و میزان خلوص و تعیین درصد آن مناط و اعتبار و ملاک عمل نیست. ولی چنانچه متهم ماده مکشوفه را غیر هروئین معرفی کند و به نظر دادگاه مواد کشف شده، مشکوک به غیر هروئین باشد، در این صورت جلب نظر کارشناس آزمایشگاه برای تعیین نوع جنس و درصد خلوص آن ضروری است (معاونت آموزش و تحقیقات قوه قضائیه، چاپ اول).

۴۰

خ) کارشناسی

امروزه پیشرفت علوم و فناوری، آثار خود را در تمام زمینه‌ها، از جمله وسایل و ابزار کشف و اثبات جرایم آشکار ساخته است، به گونه‌ای که در عصری که آن را عصر «ادله علمی» می نامند، حتی ادله‌ی سنتی مانند شهادت و اقرار، در مواردی با کمک ادله جدید سنجیده می شوند (تدین، ۱۳۸۸).

تحول و پیشرفت علوم و فنون در تمام زمینه‌ها، موجب شده است در کشف بسیاری از جرایم و حتی اثبات آن‌ها، دادرسی نتواند بدون رجوع به اشخاص خبره و کارشناس، در مقام اثبات جرایم برآید، به ناچار باید رأی خود را با نظر اشخاصی بنا نهد که به دلیل داشتن تخصص در علم یا فن خاصی و یا حتی داشتن تجربه و تبحر و مهارت، توانایی لازم را برای روشن کردن موضوع دارند.

مهمترین مصداق امارات قضایی، کارشناسی است. در موارد بسیاری به دلیل تسلط نداشتن دادرس به موضوع و اطلاعات تخصصی، رجوع به اهل خبره یعنی اهل فن ضروری است؛ قانون از این افراد به کارشناس تعبیر نموده است. در کارشناسی از تخصص فرد یا افراد خبره، برای راه حل قضایی و کمک به قاضی استفاده می شود و به عبارت دیگر اهل خبره در این مورد، قاضی را در شناخت حقیقت یاری خواهند داد (مرله، روجت و ویتا، ۲۰۰۱). براساس ماده ۱۲۸ ق.آ.د.ک، کارشناس رسمی یا خبره، از قبیل پزشک، داروساز، مهندس و ارزیاب هنگامی دعوت می شوند که اظهار نظر آنها از جهت علمی یا فنی یا معلومات مخصوص لازم باشد.

ماده ۱۶۶ قانون جدید آیین دادرسی کیفری بیان می کند در صورتی که نظر کارشناس با اوضاع و احوال محقق و معلوم مورد کارشناسی مطابقت نداشته باشد، باز پرس نظر کارشناس را به نحو مستدل رد کرده و موضوع را به کارشناس دیگر ارجاع می دهد. از نظر حقوقی، کارشناسی دلیل مستقل از علم قاضی است که مبنای اعتبار آن، علم قاضی نیست، بلکه قانون آن را به حصول شرایطی معتبر شناخته است (حسن زاده، ۱۳۸۶).

به عبارت دیگر لازم نیست نظر کارشناس موجب حصول علم برای قاضی شود، بلکه قانون گذار برای کارشناسی و نظر کارشناس شرایطی را مقرر کرده است که با حصول آن شرایط، نظر کارشناسی معتبر است و دادرسی مکلف به صدور رأی براساس آن است مگر آن که فقدان آن شرایط را اثبات کند. در صورتی که مبنای رأی دادگاه، علم دادرس باشد، قاضی می تواند یکی از مستندات حصول علم خود را نظر کارشناس قرار دهد (معاونت قضایی و حقوقی، ۱۳۸۵). به نظر می رسد برخی از شرایط کارشناسی «داشتن صلاحیت علمی و فنی در امر ارجاعی، موثق بودن، صریح و موجه بودن و مغایرت نداشتن نظر وی با اوضاع و احوال پرونده» است و اعتبار نظر کارشناس منوط به رعایت این شرایط است.

نتیجه گیری

با توجه به گسترش روزافزون تولید، قاچاق و مصرف مواد مخدر، ضرورت تعیین یک سیاست جنایی افتراقی در خصوص پیشگیری و کنترل جرایم مواد مخدر در همه کشورهای دنیا از جمله کشور ما وجود دارد، بی تردید یکی از بخش‌های مهم سیاست جنایی مربوط به سیاست کیفری و آیین دادرسی افتراقی ویژه جرایم مواد مخدر است. هدف از انجام این تحقیق بررسی آیین دادرسی جرایم مواد مخدر در نظام حقوق کیفری ایران است. نتایج حاصل از این بررسی نشان می‌دهد که رسیدگی به جرایم مواد مخدر صنعتی همچون جرایم مواد مخدر سنتی تا حدود زیادی به صورت افتراقی است بدون آن که برای جرایم مواد مخدر صنعتی جدای از مواد مخدر سنتی مقررات دادرسی افتراقی وجود داشته باشد.

در مرحله کشف جرم شاهد آن هستیم که پلیس تخصصی مبارزه با مواد مخدر در نیروی انتظامی عهده‌دار کشف جرایم مواد مخدر است بدون آن که تفکیکی در این پلیس تخصصی در خصوص کشف جرایم مواد مخدر صنعتی از مواد مخدر سنتی وجود داشته باشد. در مرحله تحقیقات مقدماتی در تشکیلات دادرسی عمومی و انقلاب شاهد آن هستیم که یک دادرسی اختصاصی برای رسیدگی به جرایم مواد مخدر از جمله مواد مخدر صنعتی ایجاد نشده است اما در داخل تشکیلات دادرسی عمومی و انقلاب، شعب تخصصی برای رسیدگی به جرایم مواد مخدر بدون تفکیک بین جرایم مواد مخدر سنتی و صنعتی وجود دارد. در مرحله دادرسی بر خلاف دو مرحله کشف جرم و تحقیقات مقدماتی ملاحظه می‌شود که در نظام حقوق کیفری ایران، نهاد دادرسی اختصاصی ویژه رسیدگی به جرایم مواد مخدر به طور عام و بدون تفکیک بین جرایم مواد مخدر سنتی و صنعتی وجود دارد.

پیشنهادها

با توجه به نتایج و یافته‌های تحقیق، در مرحله کشف جرم با وجود یک پلیس تخصصی

با عنوان پلیس مبارزه با مواد مخدر در نیروی انتظامی، پیشنهاد می‌شود در فرآیند کشف جرم از پلیس تخصصی و آموزش دیده در زمینه کشف جرایم مواد مخدر سنتی و صنعتی به‌طور مجزا استفاده شود. در مرحله تحقیقات مقدماتی در دادسرای عمومی و انقلاب، وجود شعب تخصصی و قضات مجرب و آموزش دیده در زمینه جرایم مواد مخدر سنتی و صنعتی به‌صورت مجزا ضروری به‌نظر می‌رسد. با توجه به این‌که در نهاد دادرسی در رسیدگی به جرایم مواد مخدر اعم از سنتی و صنعتی در دادگاه انقلاب با صلاحیت اختصاصی - قضایی رسیدگی می‌شود، به‌نظر می‌رسد در دادگاه انقلاب نیز باید شعب خاصی به‌صورت مجزا به جرایم مواد مخدر سنتی و صنعتی رسیدگی کنند.

منابع

- استفانی و دیگران (۱۳۷۷). *آیین دادرسی کیفری*. ترجمه دکتر حسن دادیان، چاپ اول، تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی.
- اسعدی، حسن (۱۳۸۸). *مواد مخدر و روان‌گردان در حقوق جنایی ملی و بین‌المللی*. چاپ اول، تهران: نشر میزان.
- آشوری، محمد (۱۳۷۵). *آیین دادرسی کیفری، جلد ۲*، چاپ اول، تهران: نشر سمت.
- تدین، عباس (۱۳۸۸). جایگاه کارشناسی و ادله بیوژنتیکی در دادرسی‌های کیفری. *مجله حقوقی دادگستری*، شماره ۶۸.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۸۱). *دائرة المعارف علوم اسلامی قضایی*. جلد اول، چاپ سوم، تهران: انتشارات گنج دانش.
- حسن‌زاده، مهدی (۱۳۸۶). کارشناس دلیل مستقل از علم قاضی. *مجله فقه و حقوق*، سال سوم، شماره ۱۲.
- دیانی، عبدالرسول (۱۳۸۵). *ادله اثبات دعوا در امور مدنی و کیفری*. چاپ اول، تهران: نشر تدریس.
- رحمدل، منصور (۱۳۸۲). *حقوق کیفری مواد مخدر، جلد اول*، تهران: نشر میثاق عدالت.
- ساکی، محمدرضا (۱۳۹۱). *جرایم مواد مخدر از دیدگاه علوم جنایی و حقوق کیفری*، چاپ اول، تهران: نشر راه نوین.
- عمروانی، رحمان (۱۳۹۰). *تعارض ادله اثبات دعوا (در امور حقوقی)*. چاپ اول، تهران: نشر فکرسازان.

- کریمی، عباس (۱۳۹۱). *ادله اثبات دعوا*، چاپ دوم، تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور.
- گلدوزیان، ایرج (۱۳۸۹). *ادله اثبات دعوا*، چاپ سوم، تهران: نشر میزان.
- گروه مشاوران UNDCP (۱۳۷۷). *انواع مواد مخدر، گزارش‌های ایجاد بین‌المللی مواد مخدر در زمینه مسائل قضایی*. چاپ اول، تهران: انتشارات دبیرخانه ستاد مبارزه با مواد مخدر.
- معین، محمد (۱۳۸۰). *فرهنگ فارسی*. جلد سوم، چاپ هفدهم، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- معاونت قضایی و حقوقی (۱۳۸۵). *مجموعه نشست‌های قضایی (آیین دادرسی کیفری) اداره کل حقوقی*، جلد اول. چاپ اول، تهران: نشر فکرسازان.
- Merle, Roger et Vita, 2001, *André Traité de droit Criminel*, 5 eme édition, paris, cujas.
- Stefani , Levasseur , Bouloc, 1993, *Procédure Penal*. 15 eme ed, Dalloz.
- Vouin, Cours de yoctorat, 1961-1962, *Drjavad Foroutani, Fardeau de la prevue, these de doctorot*, paris 11, 1977- Michile – Laure Rassat, OP. Lit.p. 289.